

A nyelvi adatközlő életrajzának jelentőségéről

Lars-Gunnar LARSSON

Uppsala
larsson.larsgunnar@gmail.com

Az umei lapp nyelvet délről a déli lapp, északról pedig a pitei és a lulei lapp nyelvterületek határolják. Hosszú ideig Wolfgang Schlachter művei – szótára (1958) és sok más kiadványa (pl. 1991) – jelentették az umei lapp nyelvről rendelkezésre álló ismeretek legfőbb forrásait. Például Juhani Lehtiranta a lapp közös szókincsről szóló kézikönyvében (1989) az umei lapp adataihoz szintén Schlachter szótárának anyagát használta fel, vagyis csak azokat a szavakat tekintette az umei lapp szókincs tényleges részének, melyek ebben a szótárban megtalálhatók voltak. Egy ilyen eljárás legalább két okból nem fogadható el. Schlachter szótára egy idiolektuson, azaz egy adatközlő, Lars Sjulsson nyelvén alapul. Sjulsson Malában, az umei lapp nyelvterület délkeleti szélén lakott, tehát nem képviselhette pl. a nyugati hegyi nyelvjárásokat. A háború alatt drámai események közepette elveszett Schlachter szógyűjteményének jó néhány cédulája (Schlachter 1958: VIII–IX). Ilyen volt valószínűleg például annak a cédulának a sorsa is, amelyre a nyilat jelentő szó lehetett feljegyezve. Így aztán Schlachter szótára szerint ez a szó nem létezik az umei lappban, pedig természetesen ez az ősi eredetű szó az umei lappban is megtalálható (pl. Sorselében *нuоllа*; ULMA 16777 s.v. *njuõlla*).

Léteznek azonban más umei lapp források is, amelyeket kéziratként őriznek az uppsalai és umeai levéltárakban. Összesen kilenc településről származó, javarészt szógyűjteményekről, feljegyzésekről van szó. Malában K. B. Wiklund 1900-ban végzett gyűjtőmunkát. Két tanítványa folytatta a munkáját: Nils Moosberg mindkét tárnai nyelvjárásból gyűjtött szavakat, Sorselében pedig az erdei nyelvjárást jegyezte le. Tanulótársa, Axel Calleberg négy keleti településen gyűjtötte az anyagát, ehhez Wiklund malái gyűjtését használta mintaként. Az adatszolgáltatók közül Calleberg sorselei közlője az egyetlen ismeretlen. Tryggve Sköld gyűjteménye (DAUM 10670) különbözik a töb-

biekétől, mivel sokkal később lett összeállítva, több mint egy adatközlője volt, és gyűjteményének a struktúrája is eltérő.

A malái nyelvjárást is, Sorsele erdei nyelvjárását is ketten jegyezték fel. A tudásunk a többi dialektusról egy-egy kutató gyűjtésén, egyetlen idiolektuson alapul. Fontos megjegyezni, hogy ma nagyon kevesen beszélnek umei lap-pul, és a régi nyelvjárási viszonyok is visszavonhatatlanul megváltoztak, ami-nek az okait a társadalmi átalakulásokban kell keresnünk.

A fõnt említett levéltárakban lévõ anyag alapján az umei lapp korábbi nyelvjárási térképe jól rekonstruálható (Larsson 2012: 38). Itt két fõdialektus különíthetõ el: a keleti (vagy erdei) és a nyugati (vagy hegyi). A nyelvi csoportok jól tükrözik az erdőben letelepedett (tehát állandó lakhellyel rendelkező) és a hegyi nomád lapp életforma közötti különbségeket. A keleti dialektushoz tartozó nyelvterületek: Malá, Arvidsjaur, Malmesjaure, Sorsele erdei nyelvjárása és Maskaure, míg a nyugatihoz Sorsele hegyi nyelvjárása, Észak-Tärna (Boksjön falu), Dél-Tärna (Björkvattnet falu) és Ullisjaure sorolható. A két fõ dialektus között hangtani, alaktani és szókincsbeli különbségek mutatkoznak: például az õsi *-ðð-* a keleti fõdialektusban megmaradt, a nyugatiban viszont *-rr-*-ré változott. A tárgyeset végzõdése a keletiben *-w*, de a nyugatiban *-p* (vö. Larsson 2012: 103–105, 130; 2014).

A négy nyugati nyelvjárás között az ullisjaurei több sajátos jelleget is mutat. Van például egy olyan illativusi végzõdése, amely ismeretlen más nyelvjárásokban (Larsson 2010), és szókincse is eltér a többiekétõl. Egy 140 elemet tartalmazó ullisjaurei szólistában például több mint 40-nek nincs megfelelõje a többi umei lapp nyelvjárásban. Felmerülhet indoklasként, hogy mindez a szomszédos déli lapp nyelv hatásával magyarázható (vagyis, hogy e szavak déli lapp átvételek volnának), viszont ez nem állja meg a helyét, mivel az adott szavak a déli lappból is hiányoznak.

Amikor egy terület nyelvjárását csak egy-egy adatközlõ képviseli, felmerülhetnek bizonyos kérdések az adatközlõ nyelvhasználatával kapcsolatban. A maskaurei adatok közül szembetúnó, hogy a *-ðð-* esetében két kiejtés van megadva: *-ðð-* és *-rr-*, pl. *nèððä* és *nèrrä* 'nyél', *skàrrä* és *skàððä* 'ínség' (ULMA 22480:6:1771; 22480:9:2922). Hogyan lehet ezt értelmezni? Az adatközlõ mind a két kiejtést használta? Esetleg néhányan a faluban *nèððä*, mások pedig *nèrrä* alakot használtak? Vagy korosztály szerinti megoszlás rejlik a két alak között?

Egy másik példa is található Sköld anyagában, ami jól szemlélteti a problémát. Az egyik fõinformátora, Ville Stenvall zárhangot ejtett a *-ðð-* helyén, pl. [naddä] 'nyél'. Amikor Sköld e kiejtés okát tárgyalta Knut Bergslanddal, Bergsland úgy vélte, hogy ez a kiejtés azzal magyarázható, hogy Stenvall so-

káig dolgozott svéd nyelvűek között, akik nyelvében a *-ðð-* hang nem létezett. Később azonban Sköld tudomást szerzett az igazi okról: Ville Stenvall szülei a *ð* hangot „csúnyának” tartották és rábeszélték, hogy az adott hangot *d*-ként ejtse (Larsson 2012: 104). Jól látható tehát, hogy milyen problémák merülhetnek fel, amikor egy egyén képviseli egy egész településnek a nyelvét.

Ennél komolyabb problémát okoz Bergslandnak (1946: IX) a déli lapp nyelvről alkotott azon véleménye, miszerint a déli lapp nyelvet olyan kis közösségekben beszélik, hogy a nyelvjárások voltaképpen inkább egyének nyelveinek tömörüléseként tekinthetők, amelyeknek nincsen megszilárdult formájuk. A déli lapp másik nagy szakértője, Gustav Hasselbrink (1944: 7) is hangsúlyozta ennek a nyelvnek a változékonyságát, ami szerinte a nyelv régi tulajdonsága. Ha viszont az umei lapp éppolyan változékonny, mint a szomszédos déli lapp, akkor az egész nyelvjárási térkép véletlenszerűnek tűnhet, hiszen a helységeket egy-egy adatközlő képviseli.

Az alapkérdés tehát az, hogy mennyire megbízhatók egy-egy település nyelvjárásából származó adatok, amelyek egyetlen idiolektusra támaszkodnak. Lehet-e egyáltalán tudni, hogy egy informátor valóban az adott helységben élők nyelvéből közölt adatokat, vagy csak saját idiolektusáról szól? Amikor ráadásul egy manapság nem beszélt nyelvről van szó, akkor mit is mutat a nyelvjárási térkép? Ha Moosberg és Calleberg más umei lapp adatközlőket is kikérdeztek volna, vajon másképpen nézett volna-e ki a nyelvjárások térképe? Igaz, hogy az umei lapp nyelvjárások térképe jól ki van dolgozva, de az alapkérdés továbbra is megmarad: honnan tudható, hogy az adatközlők egész közösségük nyelvét képviselik-e?

Tekintettel az umei lapp anyag minőségére, egyfajta „háromszögelés” lehetősége merül fel. Malából két szógyűjtemény áll rendelkezésre – Wiklundé és Schlachteré –, amelyekről tudjuk, hogy két külön adatközlő szolgáltatott hozzájuk anyagot. A többi gyűjtemény egy-egy informátor adatain alapul (a sorselei erdei nyelvjárásról nem lehet teljes bizonyossággal tudni, egy vagy több adatközlő anyaga-e). Ha most összehasonlítanánk a két malái gyűjtemény szókincsét például a maskaurei gyűjteménnyel, és a két malái között nagyobb hasonlóság mutatkozna, mint egy malái és a maskaurei között, akkor nagyon valószínű, hogy a malái adatközlők – Ella Johansson és Lars Sjulsson – ugyanazt a malái nyelvjárást beszélték, ami eltért a maskaureitől. Schlachter ugyan 40 évvel Wiklund Johanssonnal történő interjúja után kérdezte ki Sjulssont, de ez a gyűjtés szempontjából kevésbé releváns, hiszen Ella Johansson Sjulssonnál négy évvel volt csak fiatalabb, tehát egyazon nemzedékhez tartoztak.

Sajnos azonban nem olyan egyszerű a két malái gyűjtemény összehasonlítása, hiszen Schlachter gyűjteményéből véletlenszerűen hiányoznak szavak, mindamelllett az anyag kisebb is, és más a struktúrája és az ortográfiája is. Wiklund gyűjteménye tette ki Calleberg maskaurei munkájának alapját, ebből következik, hogy alapvető egyezés várható a malái és maskaurei aldialektusok között.

Van még egy lehetőség választ kapni a fentebb körüljárt kérdésre: az emberre kell figyelni. A következőben ezt Nils Moosberg déli tárnai adatközlőjének, Sara Adersdotternek a példájával fogom megvilágítani. Moosberg 1917-ben gyűjtött anyaga (ULMA 16775 A–B) körülbelül 4500 szóból áll, tehát átfogó és megbízható képet ad az adatközlő nyelvéről. E korban nemcsak a nyelvészek, hanem más kutatók is érdeklődtek ugyanezen személyek iránt. Az antropológusok érdeklődésének az okairól még mindig vitatkoznak etikai szempontból. Nekünk most csak az a tény fontos, hogy jó minőségűek a fotók, de hiányzik a fényképezettek neve, hiszen nem mint embereket, hanem mint embertípusokat látták őket az antropológusok. Lehet, hogy valamilyen antropológiai gyűjteményben megvan Andersdotter arcképe, de nagyon kevés ma élő ember tudná azonosítani. 1913 nyarán a híres jojkagyűjtő, Karl Tirén (Tamás 2007: 81) egyszer Björkvattnet felé vándorolt, és találkozott Sara Andersdotterrel a hegyoldalon, aki énekelt neki egy *vuelié*-t, egy déli lapp jojkát (Ternhag 2018: 65; vö. Tirén 1942: 101). A jojka nincsen felvéve, de fel van jegyezve. Az adatközlő Sara e módon is közelebb kerül hozzánk, le tudjuk játszani kottából a jojkáját.

A legfontosabb adat, ami megvilágítja a dialektusra vagy idiolektusra vonatkozó kérdésünket, az Moosberg szógyűjteményében található. Ott írja, hogy adatait 1917 nyarán jegyezte fel Krutvattnetben, a határ norvégiai oldalán (valószínűleg ott tartózkodtak a lappok a rénszarvasaikkal). Az adatközlő a fentebb emített Sara Andersdotter, akit Sjuls-Anders Saraként ismeretek. 1844-ben született Ullisjaureben, 40 évig lakott a szomszédos faluban, Björkvattnetben. Kiderült, hogy Sara volt Calleberg ullisjaurei adatközlőjének, Thomas Olofsson anyjának a testvére. Az umei lapp nyugati földialektuson belüli legnagyobb különbségeket tehát Sara Andersdotter és az unokaöccse által közölt anyagokban találjuk. Sara szóincse nem az ullisjaureivel, hanem az északi tárnáival és a sorselei hegyi nyelvjárással van összhangban. Sara nem a tipikus ullisjaurei illativust használja (pl. *tollē* 'tűzbe'), hanem az umei lapp általános *jə*-ragú illativusát alkalmazza, vö. déli tárnai *skòkəjə* 'erdőbe', maskaurei *muorrejə* 'fába', malái *juhkija* 'folyóba' stb. (Larsson 2010: 421–422; 2012: 133). Ennek az lehet a magyarázata, hogy amikor az ullisjaurei lány férjhez ment a szomszédos faluba, módosítania kellett a nyelv-

használatán, és ki kellett cserélni a tipikus ullisjaurei elemeket a Björkvattnetben általánosan elfogadott formákra. Ez arról tanúskodik, hogy volt egy helységi nyelvszabvány Björkvattnetben – és Ullisjaureben is, hiszen elképzelhetetlen, hogy Sara és a húga két külön nyelvjárást beszéltek volna, míg Ullisjaureben nevelkedtek. Bergsland és Hasselbrink déli lappról tett állítása tehát nem állja meg a helyét a szomszédos umei lappban. Ott ugyanis minden egyén ugyanazon a módon beszélt, mint a többiek a faluban, mert ha nem így tett volna, akkor kinevették volna őket.

Érdeemes utánajárni tehát az adatközlők életrajzána, életkörülményeinek, mert a kutatási eredményeket tekintve is releváns információval szolgálhatnak.

Irodalom

- Bergsland, Knut 1946: Røros-lappisk grammatikk. Et forsøk på strukturell språkbeskrivelse. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B:XLIII. Oslo.
- Hasselbrink, Gustav 1944: Vilhelminalapskans ljudlära med särskild hänsyn till första stavelsens vokaler. Uppsala.
- Larsson, Lars-Gunnar 2010: Der Illativ Singular im Ullisjauresamischen. Finnisch-ugrische Mitteilungen 32/33. Gedenkband Eugen A. Helimski. Hamburg. 417–424.
- Larsson, Lars-Gunnar 2012: Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen. Veröffentlichungen der Societas Uralo-altaica 83. Wiesbaden.
- Larsson, Lars-Gunnar 2014: Epenthetic vowels in Ume Saami gradation. Juuret marin murteissa, latvus yltää Uraliin. Juhlakirja Sirkka Saarisen 60-vuotispäiväksi 21.12. 2014. MSFOu 270. Helsinki. 163–174.
- Lehtiranta, Juhani 1989: Yleissaamelainen sanasto. MSFOu 200. Helsinki.
- Schlachter, Wolfgang 1958: Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie. Lexica Societatis Fenno-ugricae XIV. Helsinki.
- Schlachter, Wolfgang 1991: Stufenwechselstörungen im Malälappischen. Aufbau oder Abbau eines Systems? Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 33. Wiesbaden.
- Tamás Ildikó 2007: Tüzön át, jégen át. A sarkvidéki nomád lappok énekhagyománya. Budapest.
- Ternhag, Gunnar 20018: Jojksamlaren Karl Tirén. Skrifter utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Ser. F:1. 2:a uppl. Umeå.
- Tirén, Karl 1942: Die lappische Volksmusik. Acta Lapponica III. Stockholm.

Források

- DAUM 10670 = Tryggve Skölds sydsamiska ordsamling. Institutet för språk och folkminnen, Umeå.
- ULMA 16777 = [Nils Moosberg:] Uppteckningar gjorda i Sorsele sommaren 1918. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- ULMA 22480 = [Axel Calleberg:] Uppteckningar på lapska 1–13. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- ULMA 16775: I–II = [Nils Moosberg:] Uppteckningar gjorda sommaren 1917 i Fjällstugan vid Krutvattnet (Norge) efter Sara Andersdotter (”Sjuls-Anders’ Sara”) född i Ulliesjaurie 1844, sedan ung. 40 år bosatt i Björkvattnet, Tärna. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

*

The importance of the linguistic informant’s biography

On the basis of lexical material from nine localities, I have presented a map of the Ume Saami dialect variation (Larsson 2012). The material consists of unpublished archive collections in Uppsala and Umeå and Wolfgang Schlachter’s dictionary (1958). The dialect recordings generally present the language of one individual.

As for South Saami – the language bordering Ume Saami to the south – Bergsland emphasized the variation among individuals, and was even inclined to talk of collections of individual languages rather than of dialects. If a similar variability existed also in Ume Saami, the reliability of a dialect map based on idiolects could be questioned.

Sara Andersdotter, one of the Ume Saami informants, had been living in Björkvattnet for some 40 years, when she was interviewed. Her idiolect generally agrees with the other idiolects of the Ume Saami mountain area in the west (i.e. Boksjön, mountain dialect of Sorsele, and Ullisjaure). The material from Ullisjaure shows many unique traits, which give it a position of its own within the Ume Saami language. It turns out that Sara Andersdotter was born in Ullisjaure and grew up there before moving to the neighboring village of Björkvattnet. She did not, however, use the dialect traits typical of Ullisjaure. This indicates that she had adapted her language to the norms of Björkvattnet. Consequently, there were local dialect norms in Ume Saami, not just idiolects.

Keywords: Saami dialects, Ume Saami, linguistic informant, biography.

LARS-GUNNAR LARSSON